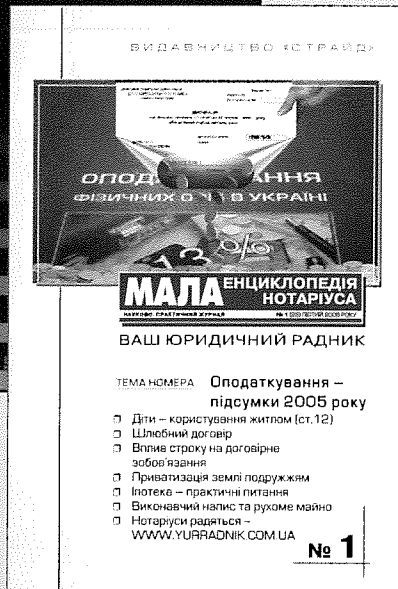

ПЕРЕДПЛАТА на 2006 рік продовжується

журнал юристів України
**ЮРИДИЧНИЙ
РАДНИК** № 1
ЛЮТИЙ 1 (7)

Комплект журналів МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ НОТАРІУСА + ЮРИДИЧНИЙ РАДНИК

Форматом А4

Періодичність – один раз у два місяці.

Вартість передплати на 2006 рік – 480,00 грн.

Передплата включає з пер

АКЦІЯ Усім передплатникам
журналів
у по
«СУЧАСНИЙ
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ

Передплат

Отримувач – ЮВ
«Регіон-банк» м. Харків
на 2006 рік». У цій
ПДВ не передбачен

Після оплат

Тел./факс

КРБ
НОР
али.

код екземпляра 495531

МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ НОТАРІУСА

Науково-практичний журнал, № 1 (25), лютий 2006 р.

Редакційна рада:

Володимир Марченко	голова редакційної ради, президент Асоціації приватних нотаріусів Харківської області
Василь Бринцев	кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, голова Апеляційного суду Харківської області
Анатолій Гетьман	доктор юридичних наук, академік Академії правових наук України, проректор з навчальної роботи Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
Ірина Жилінкова	доктор юридичних наук, професор Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
В'ячеслав Комаров	академік Академії правових наук України, проректор з навчально-методичної роботи Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
Володимир Кривобок	кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, голова Харківської обласної організації Спільки юристів України
Ганна Косенко	головний редактор
Микола Панов	доктор юридичних наук, академік Академії правових наук України, проректор з наукової роботи Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
Катерина Пахомова	голова Методичної ради Асоціації приватних нотаріусів Харківської області, заслужений юрист України
Олександр Петрішин	доктор юридичних наук, академік Академії правових наук України, головний вчений секретар АПРН України
Микола Тітов	кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України
Михайло Шульга	доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри екологічного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ
УКРАЇНИ імені Ярослава Мудрого
БІБЛІОТЕКА
ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ №2
вул.Пушкінська 77, тел.704-93-51

СТРАЙД
ВИДАВНИЦТВО

проживали разом з ним, мають право користування цим житлом відповідно до закону. Власник житла визначає конкретне приміщення, яким можуть користуватися члени його сім'ї. Вони втрачають право на користування житлом, якщо протягом року без поважних причин не користувалися ним (ст. ЦК).

Законом, на який зроблено посилання в ч. 1 ст. 405 ЦК, не може бути Житловий кодекс (далі – ЖК). Однак застосування положень ЖК до цих відносин не виключається. Але переважно перед нормами названого Кодексу підлягають застосуванню норми, сформульовані в главі 32 ЦК. Це обумовлено тим, що для регулювання відносин між власником житла та членами його сім'ї законодавець використав правову конструкцію (сервітут), яка раніше до цих відносин не застосовувалась. Тому хоч положення житлового законодавства і підлягають переважному застосуванню до житлових відносин в силу ст. 3 ЖК, до правовідносин сервітуту вони можуть застосовуватись лише за аналогією. З урахуванням цього, треба визнати, що стосовно права членів сім'ї власника помешкання на користування ним є правило ч. 1 ст. 405 ЦК, що передбачає визначення власником житлових приміщень, які вправі займати члени сім'ї. Положення ч. 2 ст. 156 ЖК, згідно якого члени сім'ї власника житлового будинку, які проживають разом з ним у будинку, що йому належить, користуються жилим приміщенням нарівні з власником, якщо при вселенні не було іншої угоди про порядок користування цим приміщенням, не підлягає застосуванню.

Житлове законодавство не передбачає збереження за членами сім'ї права житлового сервітуту у випадку відчуження власником житлового будинку. З припиненням права власності відповідно припиняється і право користування, яке є залежним від наявності права власності. Житлове законодавство виходить з того, що власник житлового будинку має право продажу цих об'єктів права власності без збереження членами сім'ї права користування ними. Такий же висновок випливає із ст. 405 ЦК. Не можна стверджувати, що до житлового сервітуту підлягає застосування загального правила ч. 6 ст. 403 ЦК, відповідного до якого сервітут зберігає чинність у разі переходу до інших осіб права власності на майно, щодо якого встановлено сервітут, оскільки житловий сервітут має особистий характер. В силу сервітуту право користування житлом надається членам сім'ї власника житла, які проживають разом з ним, але це актуально до тих пір поки, в нашому випадку, чоловік буде залишатися власником будинку.

Право користування членів сім'ї житлом його власника породжується фактом членства в сім'ї.

При цьому дане право не залежить від фактичного стану сімейних відносин. Члени сім'ї власника мають право користування житлом і тоді, коли сім'я зберігається в повному складі, і тоді, коли вона розпалася. Дружина власника житла та їх діти мають право користуватися житлом власника навіть після розлучення.

Припинення сімейних відносин з власником помешкання не припиняє житлового сервітуту. Але за відсутності згоди про безоплатне користування помешканням колишній член сім'ї повинен вносити плату за користування помешканням і за комунальні послуги. Цей висновок відповідає ч. 4 ст. 156 та 162 ЖК. Таким чином не потрібно плутати припинення сімейних відносин з відчуженням майна (будинку) власником. Власник в силу свого статусу завжди може здійснити своє право власності, а саме: відповідно до ст. 319 ЦК він може володіти, користуватись та розпоряджатись своїм майном на власний розсуд. Набувши майно (будинок), новий власник може надавати його своїм членам сім'ї, відповідно до згаданих вище норм. У випадку ж відмови виселення членів сім'ї попереднього власника новий власник зможе використати всі засоби, встановлені цивільним законодавством щодо захисту свого права власності, від порушень з боку інших осіб.

Продаж будинку чоловіком може вплинути на інтереси дружини, тому звичайно було б не зайвим повідомити дружину про майбутню зміну власника. Однак таке повідомлення залишається лише правом, а не обов'язком чоловіка. Крім того, оскільки дружина після відчуження будинку не буде мати на нього ніяких прав, той на чоловікові не може лежати обов'язок повідомлення покупця про права третіх осіб на товар (ст. 659 ЦК).

Ну і звичайно, в нашому випадку не може йти мова і про наявність у дружини переважного права на купівлю будинку. Адже згідно із законом (ст. 362 ЦК) переважне право поширюється лише на купівлю частки у спільній власності, а в нас чоловік володіє будинком на праві особистої приватної власності.

Увага! Окрім цілого ряду встановлених процедур щодо відчуження майна, має з'явитися ще одне, в певному сенсі, обмеження власника – щодо його права розпорядження нерухомим майном. 2 червня 2005 року прийнято Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» № 2623-IV, який набув чинності 1 січня 2006 року. Згідно ст. 12 цього Закону для здійснення будь-яких правочинів стосовно нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким мають діти, потрібна попередня згода органів опіки та піклування. ■

Інна СПАСИБО-ФАТЄЄВА,
доктор юридичних наук, професор
Національної юридичної академії України
ім. Я. Мудрого, член-кореспондент
Академії правових наук України

ВПЛИВ СТРОКУ НА ДОГОВІРНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

1. Проблематику строків в договорах можна поділити на дві категорії:

а) поняття істотних умов договору згідно Цивільного кодексу (далі – ЦК) та Господарського кодексу (далі – ГК), зокрема, що стосується строку договору, і внаслідок цього актуальними стають питання недійсних та неукладених договорів;

б) сутність строку договору та його вплив на договірне зобов'язання, його «розгортання», виконання та припинення. Або інакше: як впливає поняття строку на само поняття договору та на поняття виконання договору; визначення наслідків порушення умов договору про зазначені в ньому строки.

Перше питання нерозривно пов'язане з таким спірним та далеко не однозначним питанням, як співвідношення цивільно-та господарсько-правового регулювання майнових відносин (зокрема, відносин в сфері укладення договорів). Враховуючи багатоаспектність цієї проблеми, багатовірівність зв'язків, зосередимося на окремих її елементах, що матимуть значення для тематики строків.

2. Як відомо, у ст. 638 ЦК строк не зазначається в якості істотної умови договору, а у ч. 3 ст. 180 ГК, навпаки, вказано, що при укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та *строк дії договору*. Отже, як видно, за ГК ця норма носить імперативний характер.

Для з'ясування того, наскільки ми пов'язані приписами ГК, слід було б розібратися, в свою чергу, з поняттям господарського договору та його співвідношенням з цивільним договором, що своїм корінням, знов-таки, знаходиться в площині співвідношення ЦК та ГК. Виходячи зі ст. 173 ГК про поняття господарського зобов'язання, можна зробити висновок про надто широке його розуміння, яким охоплюються майже не всі цивільно-правові зобов'язання. Відповідно, господарський договір уявляється господарникам різновидом цивільно-правового договору. Якщо до цього додати усталене серед господарників бачення господарського права як спеціальних норм в порівнянні з цивільними нормами як загальними, виходить, що перші практично повсюдно витісняють

другі. Тобто цивільні норми залишаються настільки зажатими в глухий кут, що вихід для їх дії обмежується лише так званими побутовими правочинами (договорами) і *тоб* під великим питанням, бо при бажанні можна і продаж квартири або будинку прирівняти до господарського договору.

Чому з таким положенням не погоджуються цивілісти? Багато з яких підстав, що неодноразово доводилися моїми колегами і мною, зокрема¹. Знов-таки, не вдаючись в цю дискусію, зазначу лише на те, як спрацьовують в такому «конкурентному середовищі» (мається на увазі конкуренція норм ЦК та ГК) *принцип свободи договору* як один із основоположних для приватного права.

Цей принцип, викладений в п. 3 ч. 1 ст. 3 ЦК, безпосередньо пов'язаний із положеннями ст. 1 ЦК, а саме тим, що майнові відносини, які регулюються ЦК, базуються на вільному волевиявленні, а отже неперевершене значення для цивільно-правових відносин має *автономія волі*. Відтак, постає питання про те, наскільки може звужуватися автономія волі, зокрема, щодо можливості чи обов'язковості визначати строк в кожному конкретному зобов'язанні.

В такому ракурсі спір між господарниками та цивілістами вже виходить на інший рівень, бо він *вимірюється принциповими засадами свободи та автономії*.

За ЦК – вони максимальні, крім випадків, якими закон чітко та однозначно і, до того ж, обґрунтовано встановлює їх межі. Це має знаходити свій прояв у конкретних приписах закону такого типу: «забороняється», «сторони мають», «особи повинні» тощо.

¹ *Спасибо-Фатеева І. В.* Приватне і публічне право: протистояння та методи його подолання // Методологія приватного права. – 36. наукових праць – К: Юнконтинтер, 2003. – С. 24-34; *Спасибо-Фатеева І. В.* Різдвавий подарунок або проблематика двох кодексів – Цивільного та Господарського // Мала енциклопедія нотаріуса. 2004. – № 1. – С. 6-9; *Спасибо-Фатеева І. В.* ХК – тракт «хозяйственников» или цивилисты предупреждают: Хозяйственный кодекс опасен для Украины // Юридическая практика. – 2004. – № 8; *Спасибо-Фатеева І. В.* Кодексы на хуторе близ Европейского союза // Юридическая практика. – 2004. – № 15.

За ГК – свобода волі та автономії значно зужується. Не ставлячи за мету наведення широкого кола прикладів, обмежимося лише тим, що стосується строків. Так, за ст. 6 ГК, в якій встановлені загальні принципи господарювання, принцип, подібний свободі договору, відсутній. Тому немає нічого дивовижного в тому, що, як вже говорилося, за ст. 180 та інш. ГК жорстко поводить з умовами договору, та й іншими вимогами до договірних зобов'язань.

Отже, висновок такий: вимоги ГК щодо принаймні трьох істотних умов договору (а в тих чи інших випадках, наприклад, що стосується договору оренди державного та комунального майна, лізингу, – і більше) є не просто розбіжностями між двома схожими статтями кодексів, а принциповими засадами, на яких ґрунтується ГК – обмежити принцип свободи договору та взагалі автономію волі в порівнянні з ЦК.

3. Визначившись з цим основоположним питанням, можна переходити до того, наскільки це виправдано, *наскільки необхідно стримувати* вільних та майново відокремлених осіб в їх прагненні самостійно визначитися у своїх відносинах? Це питання також дуже містке, щоб його швидко вирішити, бо воно стосується меж та обмежень взагалі, свободи договору зокрема. Основне, про що тут слід зазначити, це те, що цивілісти не відстоюють позицію хаотичних та «диких» ринкових відносин, не відвертають значення державного регулювання, а вказують на напрямки та межі останнього. Так, безсумнівним є те, що:

– держава має впливати на конкурентне середовище, випрацювати механізми підтримки конкуренції, задля чого необхідним стає обмеження монополізму;

– підтримки та посилення механізмів охорони і захисту прав вимагає слабка сторона договору, якою є, наприклад, споживач, внаслідок чого також виправданими є певні межі та обмеження прав іншої сторони у відносинах;

– при втягненні до правовідносин широкого кола осіб також вимагається підсилення державного впливу і контролю, принаймні доки не будуть випрацьовані інші механізми впливу на ці правовідносини. Це стосується, наприклад, ринку цінних паперів.

Цей перелік можна продовжити, щоб довести і продемонструвати, що заборони та приписи в законодавстві не тільки мають місце, а й обґрунтовані концептуально і тому не викликають принципових заперечень, в тому числі з боку цивілістів. Інша справа – необґрунтовані обмежувальні засади ГК та деяких інших законів, з якими погодитися не можна і які суперечать загальним цивілістичним принципам. Це стосується і строків. Так, якщо запитати:

– на що негативно впливає підхід ЦК стосовно самостійності сторін у визначенні умов договору?

– які суспільні засади коливає і підточує те, що сторони на свій розсуд вирішують, чи зазначити їм в договорі строк, чи ні?

– як розцінити те, що за ГК, якщо сторони не встановили строк договору, то він має виконуватися на першу вимогу (ст. 530 ЦК) із наданням 7-денного строку від дня пред'явлення вимоги? –

то навряд чи ми отримаємо відповіді на ці питання.

4. В ЦК принцип свободи договору поєднано з вільною волею провадиться, як прийнято говорити, «червоною ниткою». Тому «корегування» ГК є не невинним (російською – безобидним), а таким, що зазіхає на цивілістичні устої. Так, з цього принципу випливають:

– і ст. 6 ЦК стосовно співвідношення договору та законодавства,

– і така умова дійсності правочину, як співвідношення волі та волевиявлення (ст. 203 ЦК),

– і правило про свободу договору, передбачене ст. 627 ЦК,

– і підхід ст. 628 ЦК «Зміст договору», якщо його розглядати крізь призму зазначених вище норм та принципів;

– і сенс строку за ст. 631 ЦК;

– і ст. 530 ЦК щодо виконання зобов'язання.

Тобто якщо нехтувати цим принципом, то багато чого зруйнується, що запропоновано цивілістичною доктриною.

Навпаки, застосування підходу, запропонованого ГК стосовно жорстких приписів навіть щодо строків договору як його істотних умов, не є позитивом навіть хоча б тому, що завжди *ставить під загрозу існування договору, оскільки є підставою вважати його неукладеним*, хоча б сторони вважали наявними домовленість між собою. Це не може не відбитися негативно на цивільному обороті.

5. Взагалі питання істотних умов договору досить серйозне, воно заторкує й інші боки проблематики, серед яких:

– співвідношення істотних, випадкових та звичайних умов договору;

– визначення чи навпаки в якості істотних умов договору імперативних норм (бачення М. І. Сибільова, В. І. Кофмана, Р. О. Халфіної, О. С. Іоффе, Н. Д. Єгорова, М. І. Брагинського, В. В. Вітрянського та ін.)²;

– історико-аналітичний погляд на формування в

2 Сибільов М. М. Договірне зобов'язання та його виконання // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2. – 3. – С. 418-419; Советское гражданское право. Т. 1. – М.: Высшая школа, 1968. – С. 420-425; Советское гражданское право. Т. 1. – М.: Юрид. лит., 1969. – С. 459-460; Иоффе О. С. Обязательственное право. – М.: Госюриздат, 1975. – С. 31; Гражданское право. Т. 1. – СПб, 1993. – С. 433; Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. М.: Статут. – С. 241-245 та ін.

законодавстві вимог до укладення договору та його істотних умов (порівняння регулювання радянського періоду за ЦК 1922, 1963 років та сучасними умовами і підходами, втіленими у ЦК 2003 року та ГК).

Стосовно останнього, зазначимо, що навіть у той час, коли здавалося б, однозначно законодавством встановлено було в якості істотних умов договору предмет, ціну і строк³, І. Б. Новицький писав: «Цей перелік істотних в силу закону пунктів договору не має такого значення, що всі ці пункти... неодмінно мають бути в кожному договорі»⁴. Такої ж позиції додержувався О. С. Іоффе⁵. Це не просто витівки вчених, а тенденція, яку вони розглянули ще у «симптоматично задержавлені радянські часи», що потім послідовно втілювалася у ЦК 1963 р., де у ст. 163, 165 та ін. ми не знайдемо імперативу стосовно строків зобов'язань. Так само ця тенденція відбита й в ЦК 2003 р. І тут несподівано ГК нас відкидає до невідомо навіть яких часів! Зазначене також не можна скидати з уваги для висновку про правомірність регулювання в ГК строків як істотних умов договору, бо ми знаємо, що *в законах, на жаль, є неправові норми*. Тому здається, що вказівка в ГК на строк як істотну умову договору якраз і є прикладом такої неправової норми, яка не слідує за загальною тенденцією розвитку правових конструкцій в Україні.

6. Якщо виходити зі свободи договору, то тими, хто має право на встановлення строку договору, є його *сторони*. Тільки для них ця умова має значення, і тільки їм слід вирішувати те, чи слід в договорі визначити строки та які.

Тим не менш, це не значить, що сторони абсолютно вільні у встановленні строків і можуть їх визначити без всяких обмежень великими чи малими. Так, в літературі вірно зазначалося, що надто малий строк, якого об'єктивно неможливо додержатися, хоча б він і був обумовлений сторонами (наприклад, побудувати будинок за добу), як і надто великий строк (наприклад, оплатити вартість майна через двісті років), варто вважати нікчемними⁶. Щоправда, при цьому уточнюється, що в другому випадку, можливо, ми маємо справу з удаваним правочинном, тобто купівля-продаж прикриває договір дарування.

7. Слід вказати також на розбіжності між *стро-*

3 І це ще раз доводить, що наш ГК ґрунтується на засадах, передбачуваних за радянських часів, і не має ніякого відношення до ринкового економіки і державного регулювання ринкових механізмів, про що повсюдно стверджується господарниками.

4 Новицький І. Б., Луц Л. А. Общее учение об обязательстве. – М.: Госюриздат, 1954. – С. 143.

5 Иоффе О. С. Советское гражданское право: (курс лекций): Общая часть. Право собственности. Общее учение об обязательствах. – Л., 1949. – С. 387.

6 Сарбаш С. В. Исполнение договорного обязательства. – М.: Статут, 2005. – С. 325.

ком договору та строком виконання тих чи інших обов'язків по договору. Останні можуть приписуватися законодавством імперативно, наскільки це не суперечить цивілістичним засадам. Це стосується, насамперед, строків виконання обов'язків продавця (виконавця) по усуненню недоліків проданого майна (наданих послуг, виконаних робіт) згідно законодавства про захист прав споживачів.

8. Отже, ми підійшли до розбіжностей між строком договору та строком виконання договору, про що піде мова далі.

Підсумовуючи викладене вище стосовно строку договору, зазначимо, що він, якщо додержуватися цивілістичної доктрини, не є істотною умовою договору і його відсутність в договорі не буде означати неукладеності договору. Інше ж бачення строку (тобто як істотної умови договору), що вимагається ГК, для його спростування потребує задіяння цілого спектру правових засобів – і правових засад, і тлумачення, і оцінки правил щодо спеціальних та загальних норм, і багато чого, з чим у повсякденній практиці навряд чи хто захоче зв'язуватися і тому, для запобігання негативних наслідків у вигляді визнання договору неукладеним, як правило, в договорі (іноді й вимушено) встановлюється строк. Тому для додержання принципу свободи договору та свободи волі взагалі слід відмінити ГК, яким ці принципи нехтуються.

Для завершення аналізу поняття строку як істотної умови договору чи навпаки, потребується розглянути *наслідки недодержання приписів ГК про їх встановлення в договорі*. Логічно зробити висновок про те, що у відсутність в договорі строку він вважається неукладеним. Звідси виникають, в свою чергу, численні проблеми, а саме:

– чи можна пред'являти позов про визнання договору неукладеним, чи цей слід виходити з цього апіорі?

– як слід поводитися в разі, коли виник спір і сторони вважають, що вони перебувають у правовідносинах, а суд, формально застосовуючи ст. 180 ГК, виходить із відсутності між ними договірних зобов'язань?

– які наслідки тягне за собою факт відсутності договору між сторонами, які, вважаючи наявними договірні зв'язки між собою, почали його виконання або взагалі його виконали?

– чим відрізняються наслідки визнання договору недійсним та неукладеним?

Очевидно, що відповідь на це питання має спиратися на ґрунтовний аналіз вчення про правочини, договори, позадоговірні зобов'язання, що виходить за межі цієї статті. Наведення зазначених питань покликано окреслити коло проблем, які заторкуються при цьому і продемонструвати, як відбивається на практиці «невинне» положення ГК про істотні умови договору.

Крім зазначених проблем, слід вказати також на те, що взагалі між умовами договору є відмінності, основоположна з яких, як вчив ще Д. І. Мейер, полягає в тому, що одні з них торкаються сутності договору, а інші її не торкаються. При чому перші руйнують договір, а другі – на нього не впливають⁷. В. І. Сінайський вже безпосередньо називає одні умови договору істотними, а інші – ні⁸, причому перші О. А. Красавчиковим визначаються такими, які мають юридичне значення, тобто впливають на формування і сутність правовідносин⁹. Якщо так поглянути (а інакше і неможливо) на строк як умову договору, то навряд чи хто оспори́ватиме те, що він торкається сутності договору і його незазначення руйнує договір.

9. Переходячи до *співвідношення між строком договору та строком виконання договору*, позначимо, що ці поняття схожі, але не тотожні. Очевидно, що зобов'язання підлягає виконанню у певний строк (термін), який визначається, відповідно, в договорі або законі. У ст. 530 ЦК вказується на строк (термін) виконання зобов'язання, а не строк дії договору.

З цього випливає й необхідність акцентувати увагу на зв'язку понять правочину, договору, зобов'язання та виконання зобов'язання.

Правочин – це юридичний факт (правомірна дія), спрямована на виникнення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків.

Договір розуміється трояко, як

а) двосторонній правочин, тобто як юридичний факт;

б) документ;

в) правовідношення.

Зобов'язанням є правовідношення.

Отже, безумовно, слід погодитися з В. В. Луцем, який вказує, що при конкретному аналізі вказаних вище юридичних явищ слід розкривати їх сутність, встановлювати, зокрема, те, що розуміється під поняттям «договір» в тому чи іншому випадку¹⁰.

Якщо договір і зобов'язання є правовідносинами, то можна стверджувати про договірні правовідносини, тобто правовідносини, що виникають на підставі договору як юридичного факту і що являють собою комплекс визначених дій сторін.

7 Див.: Мейер Д. И. Русское гражданское право: в 2 ч. – М.: Статут, 1997. – С. 163. Хоча термінологічно у цій частині праці йдеться про недійсні правочини, нема ж сумніву в тому, що такі висловлення мають покладатися у ґрунт вчення про істотні умови договору.

8 Сінайський В. И. Русское гражданское право. – М.: Статут, 2002. – С. 310.

9 Советское гражданское право: Учебник: В 2 т. Т. 1 / Под ред. О. А. Красавчикова. – С. 441.

10 Див.: Цивільне право України: Підручник. Книга перша / За ред. О. В. Дзери та Н. С. Кузнецової. – К., 2004. – С. 633.

Або можна так представити ланцюг юридичних конструкцій:

юридичний факт – *правомірна дія* – *правочин* – *договір* – *правовідносини* – *зобов'язання* – *виконання зобов'язання* – *правочини*.

Виконанням зобов'язання є його здійснення сторонами (сторонами договору) певних дій, про які вони домовлялися, вчиняючи правочин (вступаючи до правовідносин). Тому це є динамікою договірної зобов'язання, структурними елементами якої є виконання та припинення цього зобов'язання¹¹.

Виконання зобов'язань являють собою конкретні дії кожної сторони окремо, а відтак – вони є односторонніми правочинами. Тобто продавець, коли передає майно, про яке сторони договору купівлі-продажу домовлялися, тим самим виконує свій обов'язок по договору, а значить – виконує зобов'язання (в тій частині, яка від нього залежить). Відповідно вчиняє й покупець. Виконання ж їхніх обов'язків приводить до виконання зобов'язання. Останнє ж свідчить про те, що немає чого вже виконувати і тому вже нічого між сторонами не відбувається. Це свідчить про припинення зобов'язання і звичайним, і найприйнятнішим способом їх припинення, оскільки сторони для того і вступали в зобов'язання, щоб вони були виконані належним чином і привели до відповідного правового результату. Відомі елементи належного виконання, одним із яких є строк. З наведених розсудів виходить, що договірне зобов'язання має виконуватися у певний, визначений в договорі строк.

10. Отже, строк, зазначений в договорі, має наступне юридичне значення: з ним пов'язане виконання зобов'язання, про яке сторони домовлялися. Іноді це питання більш детально розглядається як прояв значення строку в його функціях¹². Можна погоджуватися чи сперечатися з таким баченням, але очевидним є те, що строк має значення для належного виконання. З цим пов'язані такі ситуації, як *прострочення виконання, дострокове виконання, зустрічне виконання, а також припинення зобов'язання виконанням чи новацією зобов'язання*.

Таким чином, як важливим є те, наскільки має юридичне значення сам по собі строк в договорі, так і не менш важливим є те, що буде з його витіканням? Або інакше: чи можна вважати, що зі спливом строку припиняється зобов'язання? Чи можна вважати, що між сторонами вже не існують договірні стосунки, тобто немає договору?

Для відповіді на це питання слід звернутися до ст. 598 ЦК, згідно якої *зобов'язання припиняється*

11 Див.: Сібільов М. М. Динаміка договірних зобов'язань після їх виникнення // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1. – С. 80.

12 Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 100.

(частково або у повному обсязі) *на підставах, встановлених договором або законом*.

Звернімося насамперед до *закону*. В гл. 50 ЦК, яка має назву «Припинення зобов'язання» не вказана така підстава, як закінчення строку договору. Тому, за загальним правилом, закінчення строку договору не тягне за собою припинення зобов'язання. До речі, у гл. 53 ЦК, яка має назву «Укладення, зміна і розірвання договору», відсутня стаття, подібна тим, що містяться у гл. 50, тобто щодо договору не вживається термін «припинення договору», а йдеться лише про його розірвання. Щодо правочину, то у ст. 214 ЦК врегульовуються питання «відмови від правочину». І така термінологія не випадкова.

Правочин – відмова від правочину

Договір – розірвання договору

Зобов'язання – припинення зобов'язання.

Питанням співвідношення вказаних понять приділялося достатньо уваги в літературі (Сібільов М. М., Косса В. М.¹³, Антонюк О. І.¹⁴ та ін.).

Отже, внаслідок відмови від правочину або розірвання договору наступає припинення відповідного зобов'язання, що цим правочинном започатковане, або договором врегульоване.

Проте, в будь-якому разі це не пов'язано зі спливом строку, зазначеного в договорі.

Таким чином, строк, зазначений в договорі, являє собою його умову. Звісно, що задіяння цієї умови, власне, для чого вона і позначалася, не може вплинути на існування самого договору як зобов'язання. І навпаки: задіяння цієї умови потребується для виконання сторонами своїх прав та обов'язків.

Якщо так, то сплив строку є критичним моментом, який вимагає підведення підсумків щодо того, чи виконані зобов'язання й як вони виконані.

11. Викладене доводить те, що можуть складатися такі ситуації:

1) договірне зобов'язання виконується належним чином (із додержанням, в тому числі передбаченого домовленістю сторін строку) і припиняється цим належним виконанням;

2) договірне зобов'язання виконується належним чином (повністю або частково) і припиняється відмовою від договору у відсутність будь-яких порушень. Тобто це відбувається за взаємною згодою і, як зазна-

13 Косса В. М. Співвідношення категорій «розірвання» та «припинення» договірних зобов'язань // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права, 2002. – № 3. – С. 34-36.

14 Антонюк О. І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – К., 2004 – С. 15.

чається у ч. 2 ст. 214, навіть у випадку, коли всі його умови сторонами повністю виконані¹⁵;

3) договірне зобов'язання частково виконується належним чином, але сторони вирішили його припинити заміною на інше зобов'язання (ст. 604 ЦК);

4) договірне зобов'язання виконується неналежним чином або навпаки – не виконане, однак також може припинитися заміною на інше зобов'язання (новацією);

5) договірне зобов'язання виконується неналежним чином або не виконується, витік строк, але сторони не домовилися про його припинення, і тому наступають відповідні негативні наслідки для сторони (сторін), які порушили зобов'язання;

6) так само: договірне зобов'язання виконується неналежним чином або не виконується, витік строк, що надає право другій стороні повністю або частково відмовитися від зобов'язання в односторонньому порядку, якщо це встановлено договором або законом (ч. 1 ст. 615 ЦК). Це може тягнути припинення зобов'язання (ч. 1 ст. 598, ч. 3 ст. 615 ЦК) знов-таки у випадках, встановлених договором або законом. Може мати місце й зміна зобов'язання, настання відповідальності за його порушення, нарешті вимога про виконання зобов'язання в натурі.

Тобто в двох останніх випадках йдеться про відповідальність за порушення зобов'язання, в тому числі спричинене недодержанням його строку.

Як видно з наведених моделей, при порушенні строку договору:

– зобов'язання продовжує існувати до його належного виконання та ще й з можливістю примусу цього і застосування санкцій до порушника;

– зобов'язання припиняється новацією, тобто заміною на інше зобов'язання, можливо, по сплаті певної суми, про яку сторони домовилися. В такому разі буде неможливо вимагати виконання зобов'язання в натурі, оскільки воно вже припинилося;

– зобов'язання припиняється за домовленістю сторін або у певних випадках на вимогу однієї з них.

Таким чином, нотаріуси, посвідчуючи договір, не вправі відмовляти у здійсненні нотаріальних дій внаслідок позначення чи відсутності в договорі строку, оскільки це є правом сторін договору. Нотаріус може їм роз'яснити наслідки відсутності вказівки в договорі строку і наслідки для сторін його спливу. ■

15 Це можливо собі уявити лише в разі розуміння договору як юридичного факту, а не як документа і як правовідношення, хоча й само по собі не може не викликати численні питання.